

B 106 644

A „DARVADOZ“ SZÓ
EREDETE

211549 C B 106644
A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG KÖNYVTÁRA. A
IV. (TÁRSADALOM- ÉS NÉPRAJZI) SZAKOSZTÁLY KÖZLEMÉNYEI 14. SZÁM, VI

A „DARVADOZ” SZÓ EREDETE

(Mutatvány a szerző „Régi rétségi életünk nyelvünkbeli nyomai”
c. tanulmányából.)

IRTA :

MÉSZÖLY GEDEON

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000404882

B 106644

A „darvadoz“ szó eredete.

(Mutatvány a szerző „Régi rétségi életünk nyelvünkbeli nyomai“
c. tanulmányából.)

A mi magyar szavaink Etymologiai Szótára, ez a modern tudományos módszerességgel megírt kánon, azt tanítja, hogy ez a szó nem a *daru* szóból származik, hogy ennek a *darvadoz* szónak eredete még „ismeretlen“. Ismeretlen tehát még a nyelvtudósok előtt is.

(Vagy hogy csak azok előtt!)

Mikor tudós doktorok nem bíznak már a beteghez, mikor már megvallják, hogy nem segít rajta tudományuk: nem véttek, ha a beteget szeretők együgyű tapasztalatokból eredő paraszti tanácsokhoz folyamodnak. Nem véttek hát talán én sem, a tudomány fensége ellen (vagy újabb kárhoztatás éri a fejeimet?), ha a *darvadoz* szó magyarázatjáért a modern nyelvtudomány kimért útjairól félrekanyarodom, rendetlenül ideoda távészok.

Föl szokott tünni s fölkelti az ember figyelmét a társaságban élő állatok együttes viselkedése, s abban képét láthatni némely emberi társaságoknak. „A mi közönséges békáink — írja MISKOLCZI GÁSPÁR uram az ő Jeles Vadkert-ében (258.) — az ő irtóztató varcogásokkal mindenkinek neheztelésekre szoktanak lenni. Azoknak nagy eszevegeéseket alkalmasint leírta Ovidius a békákká változott parasztokról írott meséi között. Kikhez a mi parasztink is az ő boritaljok közben méltán hasonlítottatnak, más rendetlen eszesogókkal együtt: hogy noha a víz alatt vannak, de azért ott is mindig *varcognak*“. Ezek a borköziek. De a józanok gyűléséről sem mond jobbat MISKOLCZI könyve. Ezt jegyzi meg a barázdabillegetőnél (465): „...némellyek a szegény embereket csúf-képen barázdabillegetőnek nevezik, ezokaért: mert miképen-

hogy e ravasz madárka más egyéb madarak fészkébe tojik és költ, azonképen a szegényeknek is sem bizonyos lakó házak, sem bizonyos állapotok, sem házakban való eleségek, sem pedig erkölcsök nincs rendes és állhatatos. Ugyanis látjuk a szegény parasztokat az ő falusi gyűlésekben minden jó rend nélkül miképen csevegnek, kezüket törölik, újaikat ropogtatják, süvegeiket öszvetüvén markokkal szorongatják“. A ludak csevegése is észébe juttatja a természethistória írójának az emberek csácsogását (Misk. 354): „A ludak igen csevegők és kiáltozók, a réteket, pázsitokat ganéjokkal mind megégetik s elsoványítják. Azonkép az esztelenek és nyalakodók felette igen sokat csácsognak, azonban csácsogásokkal mind magoknak, mind pedig másoknak sokat ártanak. — Miképen-hogy a ludak ha csak meglátják is a linariát, a lenlevelű füvet avagy vad kendert, menten megijednek tőle, azonképen midőn valaki az olyan csácsogó embereket fontos és derék okoskodásokkal megkerüli, azonnal megnémúlnak. Aminthogy a csácsogó asszonyi állatok is közönségesen csevegő ludakhoz hasonlítottak“. — A lúd (347) „soha az ő eleségét nem kívánja s nem is észik nagy gágogás és kiáltozás nélkül. Soha egybe nem gyűlhetnek, senki mellett el nem mehet, soha a mezőre nagy kiáltás és gágogás nélkül ki nem mehetnek. Jóllehet pedig minékünk csak haszontalan kiáltozásnak tessék az, mindazáltal önékiek magok között bizonyos megértési azoknak a dolgoknak, amellyeket kívánnak, mellyre nézve néha különböző kiáltozást is hallhatunk ötőlök. Mert mikor ember feléjük közelít, mint-ha ugyan üznék s felémelt nyakokkal tiltanak, teli torokkal kiáltnak reája. Minekutánna pedig az ember tőlök távozik, olyankor viszont nyakokat összevonván és egymáshoz kócsolván, csendesebben csevegnek, mintegy ugyan örülvén magok között, hogy ellenségeket elérnithették. Innen vagyon, hogy ma is köz-beszédképen ludak vagy darvak déványjának szoktuk nevezni az olyan gyűléseket, akkiben mindenek rendeletlenül és értelem nélkül való kiáltásokkal mennek véghez. Erről mondotta Nazianzenus D.: Énná-lam bizonyos feltött dolog, hogy ennekutánna soha egymás között összevezördült és rendeletlenül csevegő ludak vagy darvak gyűlésébe nem mégyek“.

Itt vagyunk a *darvak*-nál!

GYÖRFFY ISTVÁN írja a Nagy-Kunsági Krónikában (27): „Messze földön híre volt a Sárrét madárvilágának. — Magyar-szállást, a mai Magyarokt, hajdanában darvaszok és pákászok lakták. Az 1554. évi egri összeírás szerint Magyarorszálláson hús szelid daru volt. A zavaros időkben azonban ezekből Ar-tándy Kelemen apródjai és Ladányi Pál négy darvat elvittek. A törökök meg Szolnok megszállása alkalmával hat darvat ragadtak el. — Püspökladány, Madaras címeréül a darut választotta. — A darvakat megszelidítve a háznál nevelték, még pedig a réthben elfogott darufiókákból. Aki tudja, hogy milyen nehéz a darut vadászni, az könnyen elképzelheti, milyen bajos lehetett annak megközelíthetetlen költőhelyéhez hozzáférközni. De a rétes emberekben, különösen pedig a darvaszokban, a pákászokban, madarászokban ördögi ügyesség lakozott. Kilopták volna ezek a tojást még a szarka alól is úgy, hogy az nem vette volna észre! — De kellett is a darutól, nem úgy, mint máma!“

„Nem úgy, mint máma!“ — ebben a fölkiáltásban benne van a tőlünk végkép elköltözött darumadár után való mélabús vágy, a magyar léleknek ugyanazon öröklött visszavágyódása, mely általában a rétségek letűnt világát festő irodalmi művek-ből mindenikből kihallik. Nagyon kedvelhették apáink a daru-madarat, ha maga e madár nélkül is így rá tudták örökíteni utódaikra ezt a hajlandóságot. S ha így kedvelték a darut, ké-pe bizonyára nyomot hagyott beszédükben is, nyomanak kell lennie mai nyelvünkben is. Tagadja hát bár a módszeres tudomá-ny, én az én nádasokon bujkáló együgyűségemben lehetet-lennek tartom, hogy a *darvadoz* ne a *darvak* emléke volna.

CHEMEL ISTVÁN *Magyarország Madarai*-ban a követke-zőket írja a daruról: „De nemesak tollai révén volt nálunk népszerű a daru. Egész lényével befészkelte ma-gát a magyarság lelki világába, éppúgy, mint a gó-lya, különösen mikor még számos volt s tanyája is sokfelé akadt. Más népeknél, nemzeteknél is szert tett ugyan bizonyos népszerűsége, de sehohsem annyira, mint a magyarság köré-ben. Nincs is több nemzet, mely úgy is mer te vol-na madarunk szokásait, mint mi. Ez a szoros vi-szony pedig abból fakadt, hogy a daru is ott tanyázott, ahová a magyart természete hajította: a végtelen rónán; hogy a daru is daliás, nözgásaiban déleeg, büszke alak, amivel bizonyos nemzeti vonásaink rokonok. — Közmondás, népdal, ha-sonlat, vonatkozás, népies költőink, szerepel-

tehetjük a dalból. Ott találjuk a gyermekkönyvekben, a címerekben, mesében, tréfában, komoly beszédben bizonyosságul, hogy milyen sők kapcsolata van közte és köztünk! S amit hangsúlyozni s a következőkben kimutatni is kívánok, abban is bizonyosságát kapjuk annak, hogy azt az állatot, melyet a magyarság szeret, azt ismeri is, még például természetrajzilag helyesen, finom éles-
 lődéssel ügyelve még kevésbé feltűnő szokásaira is“.

1904 EÖTVÖS KÁROLY a *Balaton körül való utazás*-ában (I: 261) Magyar-Kossa Eszter „asszonynéném“-nek pörösködéséről, terdős voltáról, haragtartásáról anekdotázik. Jót mulat „az én kedves asszonynéném“-en, mikor az kétezer holdat pörön veszít el, legszebbik leányát meg úgy szökteti meg a visszautasított kété: Eljut aztán a beszélgetésben Eötvös addig, hogy: „volt az én kedves asszonynénémnek egy gyönyörű szép daru ja“. Ekkor nyomban megváltozik, érzelmessé válik a kedélyes hang s egy sohajtó fölkiáltást hallok a szövegnek ebből a rakövetkező fölkiáltójeles szavából: „Daru!“ És ettől kezdve már nem anekdotát hallunk, hanem valóságos lírai költeményt: „Hünered-e, ifjabb neazdedék, a darumadarat? — Megnézted-e jól barna homlokát, piros tarkóját, felül fehér sávós, alul sötét-szürke selyem nyakát, világos hamuszínű testét, barna-szürke lobogó tollait? Gyönyörködtél-e már sánga szép szemében, szelíd nézésében, nyalka-büszke menésében? — Hallottad-e hangját? Azt az egyszerű, de érces, erős hangot? Mikor ott repül fent; az eget magasában, tizenkettő az egyik szárnyon, másik tizenkettő a másik szárnyon, mint a hegyes ök, V-betű alakban előre robozva, elől a vezérdaruvval, aki harsány hangon lelekiált a földszin mélységére: daru, daru! — Láttad-e őket, mikor kora hajnalban s mikor alkonyatkor darvadoznak a lápon, a szigetens feltartott fejjel hol egy kiabál, hol valamennyi kiabál s mind-egyik tizenháromszor kiáltja el egymás után: Kátára, Kátára! — Istennek és a magyar népnek ősmadara a daru“.

Ime, a *darvadoz* — igazi értelmezésével! Igazi azért, mert az írója nem értelmezésnek szánta. Nem etymologizál, nem okoskodik, hanem csak föleleveníti gyermekkorra emléket, mikor még láthatott darut, mikor még értette a szavukat, hogy azt mondják: Kátára, Kátára! S a lápon alkonyatkor egymással beszélgető darvak gyermekkorban lá-

tott képe híven, kelt a föl, a gyermekkorban a hallott rigét is *darvadoz*. — A nyelvészek a szó eredetét a magyar nyelvben

Tegyük e mellé a kép mellé a fajszo gyűjtők adatait. Később kemétről közölte Szücs István ezt: „Hát csak *darvadozunk*, — sötétben beszélgetünk (Nyr. XXXIII: 419); *darvadozás* = sötétben való beszélgetés“ (Nyr. XXXIV: 222.). A somogyvármegyei Balatonkeresztúrról jegyezték föl: „*darvadozni* = csoportban beszélgetni“ (Nyr. XLII: 142.) Ha hát — mondom én — a darvak úgy *darvadoznak*, hogy alkonyatkor csoportosan beszélgetnek egymással, s az emberek is úgy *darvadoznak*, hogy „sötétben“ beszélgetnek, „csoportban“ beszélgetnek, akkor nyilvánvaló, hogy a *darvak*-ból lett a *-doz* képzős igék (*sorvadoz, hervadoz*) képére a *darvadoz*.

CHERNEL is leírja művében (II: 236) a daruvadásztól. SZIVOS BÉLA is az Osztrák-Magyar Monarchiában (Magy. II: 326). „A darulövők“ — mondja CHERNEL — „... még napszállta előtt kilesik a beszálló helyeket — székenéki locsogót — ahol t. i. a darvak éjszakázni szoktak. Jól elbújva várnak itt, mert a darusereg mindig előbb kémeket küld maga elé, s csak ha ezek meggyőződtek a hely bátorságos voltáról, jön a főcsapat, többnyire már besötétedéssel. Majd után a darvak letelepedtek s lubicskolni, inni kezdenek, az öreg este pedig teljesen beköszöntött, embereink elősompolyognak leshelyükről...“ stb. Szivos szerint a daruvadások „sokszor hétszámra járhatnak, míg a ritka madárnak csak hangját hallják is. Végre egy szerencsés este, midőn a nap vöröstányérja már már lebukni készül a láthatáron, egyszer csak megzendül, a magashól: „kru, kru!“, majd neunsokára maga is látható lesz a darucsapat, amint az égbolt szürkülő ködéből pompás ék alakban kibontakozik s lassan, óvatosan lejjebb ereszkedik az 10, 20, 30, 40 vagy több darabból álló falka! Egy bizonyos magasságra leérkezve meghomlik az ék, s a csapat nagy köröket kavartva kötszer-háromszor átvizsgálja a vidéket, nincs-e valami gyanús. Nagy sokára megnyugosznak; nem sejteneik semmi veszélyt, s mind kisebb körökben egyre közelebb-közelebb szállnak azon kis sekély szíkes tóhoz, melyben az éjt tölteni, nagy kurjongatás közt elhatározták. Amint a kis tóba megszállottak s szokott játékukat elkezdték, a kövees darabot, göröngyöt hajigálnak

ilyenkor föl s avval labdázna egy darabig, — megmozdúlnak a meglapúlt vadászok is...” stb.

CHERNEL és SZIVOS leírásaiból megállapíthatjuk ugyanazt, amit Eötvös visszaemlékezéséből: hogy a darucsapatot mindig alkonyat után, a sötétben közelíthették meg; akkor figyelheték meg, amint egymással mulatoztak, szavukat, kedvüket megeresztye. Múltán mondták hát rá az olyan emberekre, akik a sötétben szóbeszéddel mulatoztak, hogy: *darvadoznak*.

Igy él evvel a szóval TÖMÖRKÉNY ISTVÁN is, a vízmenti néplökének, nyelvének jól ismerője.

Tél van. Ráérvő ember most az öreg hajóslegény. Mit tegyen? Benéz a kocsmába.

Ott ugyan nem szokás egy szál vendég kedvéért mindjárt délután megrakni a kályhát, de valami meleg mégis csak van, az ablakon ki lehet látni a partra, a jégre, a hóra, amiben varják kergetik egymást. Továbbá lehet a sarokban szeliden aludni is egy kiesít: a helypénz meg van fizetve a kiharancsolt két deci borral. A gazda a másik sarokban szunyókál, olykor felébred, mikor a pipáját a kezéből a földre ejti. Ilyenkor utána nyúl. A vén hajóslegény is feltekint s látván, hogy a gazda felvette a pipát, rendben levőnek találja a dolgot s a sipkában és téli bundában újból alvásba kezd. Csend van. Odaát a konyhában némi zörgés olykor: mosnak vagy vasalnak, edények csörgése álanosan hallatszík befelé. Az óra ketyeg s a bormérőasztalon egy szódavizes üveg, melynek elromlott a csapja, néha csöndesen szipog. — Már úgy egész délután három óráig van az idő, az öreg harang szomorú, kongó szava az ablakok fagyos üvegein át a nyugalom ezen csöndes télesteri helyére beszáll. — »Aó!« mondja a gazda s ögyebet nem tehetvén, felébred. — Hasonlókép teszi Jóska öreglegény is. Néznek egymásra. Hétköznap van, ilyenkor legfeljebb éstefelé, lámpagyújtat után vetődik be egy-két vendég: utasok, akik a víz hosszában gyalog haladnak valamerre s egy pohár melegítőre betérnek. Azt is leginkább állva isszák meg, a tarisznyát a vállukról le nem veszik s haladnak tovább, tűnnek el a hópelyhes éjszakába: mienvén ily nehéz módokon a kenyér után. — Jó szerencse, hogy más hajóslegények is vannak a világon, nemesak a Jóska. Jön a Lőrinc, márhogy Jóó Lőrinc, akít máskép Heveder Miskának is neveznek, de ilyenkor elő szokta venni a bicskát. Azt mondja: »Adjon egy fél liter bort, Szücs úr!« — Azt mondja a kocsináros: »Nem adok annyit.« — »Már miért!« kérdezi a Lőrinc. — »Azért, mert grétára nem adok annyit. A tél elején,

amikor eldandó, amit a nyáron kerestél, más helyen tároltál a biliárdasztalon, hitelbe most meg ideszomolsz. Ölégödj-mög három decivel.« — — —. Kiteszik Lőrinenek a poharat a közepső asztalra, azután újból esönd, ülnek hárman háromfelé. Amíg olyan sötét nincsen, hogy egymásnak vaktában meki-menne az ember, nem szokás lámpát gyújtani. — »Amíg egy-mást látjuk« véli a bormérő »kár a világító olajat fogyasztani. *Darvadozzunk.*« — A *darvadozás* a sötétben való beszélgetés művészete. Arról is jó takarékoság szempontjából, hogy nemcsak a világítóolaj nem fogy, de a dohány sem, mert hiába szívja az ember a pipát, nem ér az semmit, ha nem látszik a füstje».

Igy írja ezt TÖMÖRKÉNY. Ő még ismerte jól a szó jelentését, ismerte a „sötétben való beszélgetés“ hangulatát.

Lassanként azonban a villannyal való „fény“-űzés ezt is elfeledtetni velünk, mint a darunadarat. Ezért van az, hogy ha szóban vagy írásban előkerül a *darvadoz*, már sokszor észrevehetjük, hogy a beszélő vagy író nem igaz képet adó eredeti jelentésében mondja, írja. A 'több embernek sötétben való beszélgetése'-ből egyszerűen 'több embernek beszélgetése' vagy 'több ember csoportba verődése' lesz. Az irodalomba bizonyára TÖMÖRKÉNY oltotta belé. Kedves szavajárása volt és szívesen gyakorolta is a *darvadoz*ást. Mikor azt a kis kocsmát, melybe jární szokott az „egyszerű emberek“, „vízenjárók és kötkézi munkások“ közé, táblával akarták megszentelni, valaki — úgy hallottam — ezt az írást ajánlotta a táblára: „*Itt darvadozott Tömörkény István*“. Persze, hogy nem fogadta el az emlékbizottság. Azt hiszem, ha ezt ajánlották volna: „*itt szórakozott*“, ezt már kivésették volna. Éz már érthető a modern embernek is, laikussának, tudóssának, nem úgy, mint a *darvadoz*, a *darvas* rétségi tájak emléke.

CERNEL a *daru*ról írt részletes cikkét ezzel végzi (II: 241): „Azért is terjeszkedtem ki bővelben annak a ténynek esetelésére, mely közte és a magyarság közt fűződött, mert a hajdanhól átesengő hangokat akartam megőrizni. A jelenkor még tud róluk, ne felejtse hát el a jövő sem“. Ugyanezt mondhatom én is a *darvadoz*-nak kissé talán terjengős tárgyalására. Ha már a *daru*t a rétségekkel együtt kiszorítottuk is hazánkából, ne tagadjuk meg azt, hogy *darvadoz* szavunk a daru szép szokásából, esti mulatozásának képöböl eredt. A magyar nép szájában népiünk darut szerettöböl és nyájasságkedvelésöböl termett meg a *darvadoz* szó a sötétben való barátságos be-

szelgetés költői elnevezésére. A daruról a szabadságszerető, kedvetöltő magyarnak nem „olyan gyűlés“ jutott eszébe, „akkiben mindenek rendeletlenül és értelem nélkül való kiáltásokkal mennek véghez“, nem olyan szemmel, szívvel nézték a rétségeken járók a darut, mint a wittembergai szentírásmagyarázó doktor, Franzius Farkas, (mert ettől a némettől vette át azokat a sorokat jó MISKOLCZI GÁSPÁR) avagy nem úgy, mint akire a „darvak dívánjá“-t illetőleg FRRANZIUS doktor is hivatkozott: Nazianzi Szent Gergely.

Magyar lélek, magyar élet van a *darvadoz* szóban.

Magyar élet volt a régi rétségi élet. Vége van, „Az embernek“ — mondja TÖMÖRKÉNY ISTVÁN (Egyszerű emberek 251) — „kevés volt a föld és sok volt a víz, próbálta tehát, hogy elvegyen ennek birodalmából valamit. Mint a pusztaszéli nem egyeneslelkű ember, aki évente el-elszánt a szomszéd földjéből egy-egy barázdát, azonförmán lépésről-lépésre próbálgatták elvenni a víz birodalmát... elvették a víztől a hatalmát, valóságosan elvették az uradalmát, a birodalmát, a királyságát, nem maradt meg belőle semmi. Rétjei elfoglaltattak“.

Nem maradt meg belőle semmi — mondom én — ezen a földön.

Semmi — a földön. A régi magyar rétségekből.

Pedig mi a szilárdabb alap: a föld-e vagy a levegő? A föld-e, mely kiszámíthatatlan évek óta áll, rajta paloták, templomok, várak, melyek összeomlanak, de alattuk áll, áll a föld, Hasonlítható-e maradandóságban a földhöz a minden pillanatban mozduló, lebbenő levegő? Hasonlítható-e a beszéd, mely a levegő rezgése? A nyelv, mely nem élő lény, nem is élettelen tárgy, hanem csak működés? Halandók működése, halandóké kik földből lesznek, földdé lesznek ezen a maradandó, mindent túlélő földön. Mi szilárdabb hát, mi állandóbb e mi földi világunkban a földnél?

És lám, a szilárd földről eltűnt a régi rétségek minden nyoma, nyelvünk pedig, a „szárnyas igék“, melyek elröppennek és újra-rebbernek, még mindig tartogatják régi magyar rétségi életünknek sok beszédes emlékét, emlékezve régiekről; és a régiekre bennünket emlékeztetve.

